

Ключавыя словы ў паэзіі Максіма Танка

Любую нацыянальную мову нельга вывучаць саму па сабе без звароту да яе носбіта і карыстальніка – чалавека. Па словах Ф. дэ Сасюра, мова – гэта гатовы прадукт, які ўспрымаецца кожнай асобай як дадзенасць. А ўжыванне гэтага прадукта – праяўленне чалавечай індывідуальнасці, якая выяўляецца на кожным узроўні моўнай сістэмы, у першую чаргу на лексічным. Можна сцвярджаць, што частотнасць ужывання лексічных адзінак, іх асацыятыўныя і семантычныя сувязі нясуць на сабе адбітак духоўнага вобліку асобы, яе светапогляду. Даследаванне лексікі твораў пісьменніка дазваляе не толькі ўбачыць мову ў яе функцыянаванні, але і дапамагае выявіць ключавыя словы ў творчасці аўтара, а праз гэта глыбей зразумець яго ідэі і погляды. Найбольш удзячны матэрыял для гэта дае не проза, дзе слоўнік пісьменніка вызначаецца характарам рэчаіснасці, адлюстраванай аўтарам, тэматыкай, рысамі персанажаў, а лірыка, якая адлюстроўвае рэчаіснасць праз суб'ектыўнае выяўленне пачуццяў і перажыванняў аўтара.

Каб праілюстраваць выказаную думку, мы прааналізавалі зборнік Максіма Танка “Мой каўчэг”. Была падлічана агульная колькасць слоў у зборніку, вылучаны 20 найбольш ўжывальных назоўнікаў. Атрыманыя дадзеныя мы параўналі з матэрыяламі, прадстаўленымі ў “Частотным слоўніку беларускай мовы: Паэзія” Н.С.Мажэйкі і А.Я.Супруна [1, с. 8]. У слоўніку, як адзначаюць аўтары, пададзены “абагульнены, “сярэдні” зрэз мовы беларускай паэзіі апошняга паўстагоддзя” [1, с. 5].

Зразумела, што сярод найбольш ўжывальных назоўнікаў, пададзеных у слоўніку і вылучаных у зборніку М.Танка, ёсць супадзенні. Гэта словы *зямля, дзень, песня, рука, сонца, свет, год, поле, дарога, вецер, жыццё, час, агонь*, тое, што характэрна для сучаснай паэзіі, тое, што лучыць М.Танка з паэтамі яго часу. Словы адрозніваюцца месцамі ў гэтым рэйтынг: напрыклад, слова *зямля* ў слоўніку на 1 месцы, у Танка – 9, *дзень* – 3 і 1, *песня* – 4 і 14. Усяго 13 супадзенняў. Аднак, натуральна, нас больш цікавяць словы, што вылучаюцца частотнасцю метанавіта ў творах Максіма Танка. Гэта словы: *Бог і ноч* (па 19 ужыванняў), *дождж* (18), *сябар і хлеб* (па 16), *дрэва, птушка і сон* (па 14), *смерць* (12). Пасля вызначэння частотнасці другі этап – вылучэнне асацыятыўных і семантычных сувязей гэтых слоў. Лексічныя адзінкі, частотнасць якіх у пэўнага аўтара перавышае сярэдняю ўжывальнасць гэтага слова ў дадзенай эпоху, нярэдка разглядаюцца лінгвістамі як ключавыя [2, с. 453].

Назоўнікі *дрэва і птушка* з’яўляюцца цэнтрамі, вакол якіх групуюцца як відавныя назвы, так і словы, звязаныя з імі сэнсавы ў поле слова *птушка* уваходзяць назоўнікі *журавель, верабей, жаўрук, ластаўка, зязюля, певень*; слова *дрэва* – *ліст, лес, вярба, дуброва, сад, бяроза, сасна*. У вершах паэта дрэвы і птушкі з’яўляюцца тым спрадвечным, што спадарожнічае чалавеку днём і ноччу, у радасці і ў горы: *вярба* – свабесаблівы помнік тым, хто загінуў (вершы “Над акопам” і “Над заваддзю”), *сасна* – нешчаслівая нявеста, якую засватаў тапор (“Пень крывавіць зламанай сасонкі...”), *ластаўка* хавае промні сонца пад крыло, і таму наступае вечар (“Чаму настаў вечар”), *лес* – гэта храм, дзе адбываецца вяселле лірычнага героя (“У гэты вечар”), у пісьмёнах дрэў адбіты лёс чалавека (“Лес”). Гэтыя з’явы прыроды з’яўляюцца захавальнікамі закону, спрадвечна дадзенага чалавеку. Аднак людзі забылі пра гэты закон:

*Калі бываю я
Сярод звяроў і птушак,
Траў лугавых і дрэў,
Стараюся
Такім быць, як яны,
А не тым чалавекам,
Які недаравальна
Ім калісьці здрадзіў,
Забыў іх мову,
Звычаі, абрады (“Калі бываю я...”).*

Вось чаму, лічыць паэт, і змянілася жыццё людзей:

*Як толькі ў маленстве
Сяк-так навучымся хадзіць,
На гэтым звычайна
І канчаецца адукацыя.
А мы, прызнацца,
Хоць мінулі тысячагоддзі,
І да гэтага часу
Не ўмеем хадзіць па зямлі
Так, як дні і ночы,
Звяры і птушкі,
Вятры і дажджы (“Экалогія”)*

*Цяжэй за ўсё гаварыць
Не з дрэвамі і птушкамі,
Не з вадой і агнём,
Не з ветрамі і аблокамі, -
А з чалавекам (“Цяжэй за ўсё гаварыць...”)*

*Бяда, што зараз на зямлі,
Дзе і прыгубіш –
Мёртвая вада.
А той, жывой,
Я не магу знайсці,
Хоць і пытаўся
У звяроў і птушак,
У вятроў і дрэў,
І ў сонца (“Жывая вада”)*

Усё перавярнулася ў гэтым свеце: анёл ператвараецца ў чорта (“Ледзь пазнаў...”), замест таго, каб вырошчваць хлеб чалавек пачынае расціць геналагічныя дрэвы, і ў чарзе па гарэлку ці мыла страчаем нашчадкаў Сапегаў, Тышкевічаў ды Радзівілаў (“Генеалогія”). Натуральнае замяняецца штучным, гэтая тэма знаходзіць працяг і ў метафарычным выкарыстанні слоў **шабас**, **звар’яцелае шоу**, **дурман відовішч** (вершы “Выбар каралевы”, “Барабан”, “Калі памёр...”).

Вымяральнікамі маральных якасцей чалавека і яго спадарожнікамі з’яўляюцца **хлеб** і **дождж**. У вершы “Пісьмо брату” ёсць радкі:

*Як добра, што цябе не заўраклі
Кругі парнаскіх німфаў і багоў,
Застаўся верным плугу, і зямлі,
І спагонечным звычаям бацькоў.*

Парушэнне законаў прыроды вядзе да катастрофы, смерці. Ужыванне слова **смерць** падтырмліваецца выкарыстаннем сінонімаў **касяя**, **неразлучная сяброўка**, **кастлявая** і слоў, асацыятыўна звязаных з гэтым назоўнікам: **Сцікс**, **Эрэб**, **пагост**, **Курапаты**, **Хатынь**, **Трасцянец** і інш. Смерць выступае ў двух іпастасях. З аднаго боку, Максім Танк ставіцца да смерці як да адзінага закону, які яшчэ дзейнічае на зямлі:

*Узрушаны, я слухаў
Спрадвечную малітву
Любові і смерці, што
Чакае ўсіх таксама (“І я ледзь не паверыў...”).*

Аўтар лічыць, што смерць – гэта і магчымасць вярнуцца да вытокаў, зразумець сэнс свайго існавання:

*І хоць я з малых дзён
Спасцігаю іх мову,
Шумы і перашумы,
Чараванні, замовы, -
Толькі ўсе іх пазнаць,
Можжа, з часам пазнаю,
Калі стану і сам
Дрэвам роднага краю (“Я люблю ранні час...”)*

Адначасова паэта цікавяць пытанні, ці можна перамагчы смерць, што такое бяссмерце:

*Адначасна з’яўляюцца на свет
І чалавек і яго смерць.
І толькі нямногім –
Гамеру, Дантэ, Шэкспіру,
Пушкіну...
Перажыць удалося
Сваю неадлучную сяброўку (“Адначасна з’яўляюцца на свет...”).*

З пошукам адказу на гэтыя пытанні цесна звязаны вобраз Дантэ, які здолеў вярнуцца з таго свету (“Перад развітаннем”).

У асацыятыўнае і семантычнае поле слова **смерць** уваходзяць словы **сябар, ноч і сон**. Сябры паэта адыходзяць у нябыт і вяртаюцца толькі ноччу ў снах:

*А са здзірванелых пагостаў
Прыходзяць
Бацькі, сваякі, **сябры**.
...
Я ведаю, што пасля **сноў** такіх
Не выпадае марудзіць
З адказным візітам (“Усё часцей”).*

Ноч выступае і як неакрэслены пераходны час, нездарма з гэтым словам асацыятыўна звязаны назоўнікі **дарога, бездарожжа**:

*Найцяжэй дарогу
Ў цемні шукаць...*

Але акрамя смерці-закону ёсць смерць гвалтоўная, яна ненатуральная. Для Максіма Танка яна звязана з экалагічнымі катастрофам, Чарнобылем – адна з асноўных тэм зборніка (“Цяпер асцерагайцеся”, “Учора сустрэўся з кастлявай”, “Бразготка”, “Самае доўгае растанне”). Экалагічная катастрофа пагражае вынішчэннем ўсяму жывому, нават жыццю нацыі:

*Пасля бясконцых
Несправядлівых
І справядлівых войнаў,
Пасля пякельных
Курпат,
Хатыняў,
Трасцянеццаў,
Апакаліптычнай
Чарнобыльскай гекатомбы, -
Часамі баюся ў рукі браць
Геаграфічны атлас,
Каб не ўбачыць
На зямной паверхні,*

Замест святых імён

Рэк,

Ніў,

Лясоў і сёл

Маёй радзімы,

Кароткі надпіс:

“Калісьці,

Была тут Беларусь” (“Тут Беларусь была”).

І аўтар вымушаны прызнаецца, што верыць у Бога, бо “*столькі напасцяў Не змог бы на наш народ нехта абрушыць*” (“Калі, праклінаючы лёс...”).

Слова **Бог** з’яўляецца яшчэ адным сэнсавым цэнтрам у зборніку. На 7 месцы па частотнасці. Найчасцей сустракаецца ў выказах не дай Бог, крый Божа. Але не толькі: паэт ужывае сінонімы да яго: **адрасат**, **усявышні**, **створца**, з гэтым назоўнікам цесна звязаны разнастайныя біблейскія матывы, якія гучаць у вершах “Іудавы сярэбранікі”, “Балада пра гліну”, “Фрагмент з апакаліпсіса”, “Мой каўчэг”, які, дарэчы, і даў назву зборніку.

Бог – усемагутная сіла, утрымальнік закону, здольны караць і дараваць, дарыць і адбіраць надзею, ён аснова ўсяго добрага і кепскага:

Мне нават цяжка

Пералічыць

Усе свае грахі,

Пралікі.

Толькі што яны

У параўнанні

З тваімі,

Створца Чалавека? (“На споведзі”)

Такім чынам, словы, якія найбольш часта ўжывае ў зборніку “Мой каўчэг” Максім Танк, утвараюць своеасаблівыя асацыятыўныя і сэнсавыя цэнтры, цесна звязаныя паміж сабой. Яны ў найбольш канцэнтраванай форме выражаюць ідэі, выказаныя аўтарам, і таму іх можна лічыць ключавымі для гэтага зборніка. Прааналізаваныя лексічным адзінкі сведчаць пра тое, што паэт шукае адказы на спрадвечныя пытанні быцця, ён лічыць, што асновай жыцця павінен стаць закон гармоніі з прыродай. Толькі ў гэтым выпадку магчымы працяг існавання чалавека на зямлі, толькі тады чалавек будзе не **невукам**, **пьякельным прышэльцам**, а Чалавекам.

Літаратура:

1. Мажэйка Н.С., Супрун А.Я. Частотны слоўнік беларускай мовы: Паэзія. – Мінск: Універсітэцкае, 1992. – 172 с.
2. Баевский В.С. Тематические и ключевые слова в языке русской поэзии первой половины XIX в. // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1986. – Т. 45. - № 5. – С. 452-457.